

Особливості цільової спрямованості особистості на різних етапах онтогенезу

У статті представлено результати дослідження особливостей когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів цільової спрямованості особистості на різних етапах онтогенезу. Наведено змістовні та динамічні характеристики зазначених компонентів цільової спрямованості. Показано, що цільова спрямованість особистості є сформованою вже у підлітковому віці та змінюється в процесі набуття особистістю життєвого досвіду, обумовленого закономірностями проходження особистістю стадій фізіологічного та соціального онтогенезу.

Ключові слова: спрямованість, потреби, мотиви, рівні мотивації, напруженість потреб.

В статье изложены результаты исследования особенностей когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов целевой направленности личности на разных этапах онтогенеза. Приведены содержательные и динамические характеристики указанных компонентов целевой направленности личности. Отмечено, что целевая направленность складывается к подростковому возрасту и претерпевает изменения в процессе приобретения личностью жизненного опыта, обусловленного закономерностями прохождения личностью стадий физиологического и социального онтогенеза.

Ключевые слова: направленность, потребности, мотивы, побуждения, уровни мотивации, напряженность потребностей.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки виникають нові погляди та підходи до розуміння особистості і рушійних сил її розвитку, критично оцінюються існуючі традиційні підходи. Часто предметом критики виступає те, що психологія традиційно орієнтована на вивчення минулого досвіду особистості, на те, якою людиною хоче здаватися зараз, а не на те, якою вона може стати в майбутньому [2-3; 6-7]. Цим питанням автор футурреального підходу Я.В. Васильєв присвятив більше двох десятиліть своєї наукової діяльності. Проведене автором статті дослідження здійснювалося в рамках даного підходу і обумовлено соціальною значимістю поглибленого вивчення перспектив особистості.

Аналіз результатів наукових досліджень і публікацій. Узявши за основу теорію планомірного формування розумових дій

П.Я.Гальперіна та враховуючи ситуаційний підхід при вивченні різних видів діяльності у констатуючих і формуючих експериментах, Я.В. Васильєв розробив методику “Дослідження цільової спрямованості (ЦС) особистості” [1], яка дозволила автору визначити типологію динамічних відносин у структурі спрямованості особистості, що відображає особливості усвідомлення особою ієрархії значущих для неї цілей; ввести поняття провідної функції факторів розвитку особистості, які створюють умови для постановки віддалених перспективних цілей, а також встановити значущі зв’язки між цілями саморозвитку, функцією віддаленості цілей і особистісними якостями особистості; запропонувати модель особистості, яка спирається на ситуаційний підхід, просторово-тимчасовий континуум при домінуванні в цій моделі цільового компонента спрямованості [3]. Однак, незважаючи на повноту і всеосяжний характер досліджень, проведених Я.В. Васильєвим, його увагу зосереджено більше, на наш погляд, на виявленні структурних, а не змістовних і динамічних особливостей ЦС, що ми у своєму дослідженні і спробували доповнити. Автор статті розробив понятійний апарат цільової спрямованості особистості, гіпотетичну структурно-функціональну модель цільової спрямованості особистості [5] і провів цикл досліджень з вивчення змістовних і динамічних особливостей, спрямованості особистості на різних етапах онтогенезу особистості.

Основні матеріали дослідження, обґрунтування отриманих наукових результатів. Вибірка дослідження представлена 6 групами випробовуваних, які перебувають на різних етапах онтогенезу, по 104 особи в кожній. Усього 624 особи. Групу випробовуваних підлітків склали учні освітніх шкіл м. Донецька і Донецької області; групу юнаків – учні загальноосвітніх шкіл та ліцеїв м. Донецька; групу віку “молодість” – студенти кількох вузів м. Донецька і Донецької області; групу віку “розквіту” і зрілого віку склали працівники приватних і державних організацій м. Донецька і Донецької області з вищою і середньою спеціальною освітою; групу людей похилого віку – працівники державних і приватних фірм, організацій і підприємств м. Донецька і Донецької області, а також ті, хто звертався в районні Пенсійні фонди за нарахуванням пенсії (вислуга років: педагоги, військові, шахтарі; шкідливе виробництво; вік), з вищою і середньою спеціальною освітою.

Середній вік випробовуваних: підлітків – 14 років, юнаків – 17 років, віку “молодість” – 22 роки, віку “розквіту” – 37, зрілого – 52, літнього – 65. Об’єктивним критерієм при формуванні вибірки був вік випробовуваних згідно з періодизацією психічного розвитку

особистості на основі трьох показників: соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності і особистісних новоутворень В.Ф.Моргуна [4].

Вибірка формувалася на основі таких критеріїв: 1) змістовного критерію – відбір випробовуваних визначався предметом і гіпотезою дослідження; 2) критерію еквівалентності випробовуваних – результати дослідження вибірки поширюються на кожного її члена відповідного віку; 3) критерію репрезентативності, відповідно до якого результати дослідження можуть бути поширені на людей певного віку. Репрезентативність вибірки представлена за стратометричним принципом за критерієм “стать” і “вік”.

Відповідно до вищезазначеного розроблено програму емпіричного дослідження, яка включала вивчення когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів ЦС.

Змістом когнітивного компонента ЦС є: предметний зміст, конфігурація і супідрядність сфер цільової спрямованості особистості; кількісні та якісні показники значущих сфер цільової спрямованості; кількісні показники усвідомленості сфер цільової спрямованості; рівень мотивації ЦС на різних етапах онтогенезу.

Змістом емоційного компонента є: реакція на експериментальне завдання: відмова, ускладнення або, навпаки, готовність, відкритість (за допомогою цього критерію уточнюється, наскільки випробовувані засмуться, якщо поставлені ними цілі не будуть досягнуті); ступінь емоційного ставлення особистості до досягнення / не досягнення певної особистої предметної потреби, що входить в цільову спрямованість особистості; оцінка особистістю ступеня досягнення і реальності певної особистої предметної потреби (цілі); оцінка особистістю віддаленості реалізації поставлених цілей у часі.

Змістом поведінкового компонента є: рівень вимог особистості, визначається через ступінь впевненості особистості у своїх силах щодо реалізації поставленої мети (незалежно від втручання зовнішніх обставин); ступінь вольових зусиль, докладених особистістю для реалізації поставлених цілей.

У випробовуваних-підлітків сферою ЦС, яка найчастіше зустрічається у висловлюваннях, є особиста сфера. У висловлюваннях, що належать до цієї сфери, переважає спрямованість на себе, немає вказівок на взаємодію з іншими людьми або видами діяльності. У формулюваннях виявляється турбота про себе, що обумовлює домінування I рівня ЦС. Також найбільш часто зустрічаються висловлювання, що належать до навчально-професійної та інтимної сфери ЦС. Висловлювання, що найменш часто зустрічаються, належать до дружньої сфери ЦС. Висловлю-

вання більшості випробовуваних належать до п'яти сфер ЦС, що є гарним показником для висновку про те, що у випробовуваних досить широкі зв'язки з навколишнім світом. Висловлювання випробовуваних спрямовані на реалізацію в невизначеній часовій перспективі. Практично у всіх випробовуваних висловлювання схильні до динаміки. На статистично достовірному рівні істотно відрізняються конфігурації сфер, що часто зустрічаються, і значущих сфер ЦС випробовуваних. Найбільш значущими сферами випробовуваних-підлітків є навчальна, громадська та сімейна. Рівень оцінки висловів за динамічними характеристиками високий тільки в особистій та навчально-професійній сфері і в кількісному відношенні становить восьму частину (або 21 %). Щільність кореляційних зв'язків між динамічними характеристиками висока (72 %).

У випробовуваних етапу онтогенезу "юність" частота зустрічальності висловлювань, що належать до особистої сфери ЦС, знижується за рахунок збільшення висловлювань, що належать до навчально-професійної сфери. Домінуючими сферами щодо частоти зустрічальності є навчальна, особиста і сімейна. Висловлювання, що найменш часто зустрічаються, належать до дружньої сфери ЦС. Висловлювання випробовуваних спрямовані на реалізацію в найближчій тимчасовій перспективі. Домінуючим рівнем ЦС, як і на попередньому етапі онтогенезу, є I, але збільшується кількість висловлювань, які належать до III і до II рівнів. Конфігурація рівнів випробовуваних-юнаків відрізняється від конфігурації випробовуваних-підлітків. Егоцентрична спрямованість підліткового віку змінюється спрямованістю на справу та інших. Висловлювання більшості випробовуваних належать до чотирьох сфер ЦС. Частота розподілу випробовуваних-юнаків за сферами ЦС статистично достовірно відрізняється від частоти розподілу випробовуваних-підлітків. У 50 % випробовуваних висловлювання стабільні і стійкі, у 8 % відбулися значні зміни в ранговому профілі ЦС за рахунок підвищення рангу значущості висловлювань, що належать до дружньої сфери. Конфігурації сфер, що часто зустрічаються, і значущих сфер ЦС випробовуваних на статистично достовірному рівні істотно відрізняються. Значущими сферами випробовуваних-юнаків є навчальна, громадська та дружня. Високий рівень оцінок висловів за динамічними характеристиками становить сьому частину (або 32 %). Щільність кореляційних зв'язків між динамічними характеристиками трохи нижче, ніж у випробовуваних-підлітків (37%).

Висловлювання, що належить до особистої та навчально-професійної сфери ЦС, продовжують домінувати і на етапі онтогенезу

“молодість”. Кількість висловлювань, що належать до навчально-професійної сфери ЦС, порівняно з попереднім віковим етапом дещо знижується за рахунок збільшення висловлювань, що належать до особистої сфери ЦС. Домінуючими сферами є особиста, навчально-професійна і сімейна. Висловлювання, що найменш часто зустрічаються, належать до сфери хобі. Реалізація висловлювань пов’язана з невизначеною тимчасовою перспективою. Домінуючим рівнем ЦС є І. Кількість висловлювань, які належать до І рівня, трохи підвищується за рахунок зниження висловлювань, які належать до III рівня. Випробовувані більш спрямовані на себе і на справу, і менш на інших. Розподіл випробовуваних за сферами ЦС знаходиться в межах нормального розподілу і на статистично достовірному рівні відрізняється від розподілу випробовуваних-юнаків. У 42% випробовуваних етапу онтогенезу “молодість” висловлювання стабільні і стійкі, у 58 % відбулися незначні зміни в ранговому профілі ЦС за рахунок зниження рангу значущості висловлювань, що належать до особистої сфери. Конфігурації сфер, що часто зустрічаються, і значущих сфер ЦС випробовуваних на статистично достовірному рівні практично збігаються. Високий рівень оцінок висловів за динамічними характеристиками становить 100 % . Щільність кореляційних зв’язків між динамічними характеристиками трохи вище, ніж у випробовуваних-юнаків (42%).

Висловлювання, що належать до особистої сфери ЦС, продовжують домінувати на етапі онтогенезу **“розквіт”**. Їх кількість більше, ніж на попередньому етапі, за рахунок зменшення висловлювань, що належать до навчально-професійної сфери. Другою домінуючою сферою на даному етапі онтогенезу є сімейна; висловлювань, що належать до неї, стало більше порівняно з кількістю висловлювань молодих людей. Висловлювання, що найменш часто зустрічаються, належать до сфери хобі. Реалізація висловлювань пов’язана з далекою тимчасовою перспективою. Домінуючим рівнем, як і раніше, є І-й з тенденцією зменшення висловлювань порівняно з попереднім етапом і за рахунок збільшення висловлювань, які належать до III рівня. Випробовувані більш спрямовані на себе. Розподіл випробовуваних за сферами ЦС знаходиться в межах нормального розподілу і на статистично достовірному рівні відрізняється від розподілу молодих людей.

У 61% випробовуваних висловлювання стабільні і стійкі. У 5% відбулися значні зміни в ранговому профілі за рахунок значного зниження рангу значущості висловлювань, що належать до особистої сфери ЦС. Конфігурації сфер, що часто зустрічаються, і значущих сфер ЦС випробовуваних на статистично достовірному рівні істотно

відрізняються. Найбільш значущими сферами випробовуваних є сімейна, інтимна та навчальна. Високий рівень оцінок висловів за динамічними характеристиками становить дев'яту частину (або 17%). Щільність кореляційних зв'язків між динамічними характеристиками нижче, ніж у молодих жінок (34%).

Висловлювання, що належать до особистої сфери ЦС, продовжують домінувати на етапі онтогенезу "зрілість". Другою домінуючою сферою на даному етапі онтогенезу є сімейна; висловлювань, що належать до неї, стало більше порівняно з кількістю висловлювань випробовуваних етапу онтогенезу "розквіт". Висловлювання, що найменш часто зустрічаються, належать до дружньої сфери. Реалізація висловлювань пов'язана з невизначеною і ближньою тимчасовою перспективою. Домінуючим рівнем, як і раніше, є I рівень з тенденцією до збільшення висловлювань порівняно з попереднім етапом онтогенезу і за рахунок зменшення висловлювань, що належать до II рівня. Випробовувані більш направлені на себе. Розподіл випробовуваних за сферами ЦС знаходиться в межах нормального розподілу і на статистично достовірному рівні відрізняється від розподілу випробовуваних етапу онтогенезу "розквіт".

У 62,5 % випробовуваних висловлювання стабільні і стійкі. У 8,2 % відбулися значні зміни в ранговому профілі за рахунок значного зниження рангу значущості висловлювань, що належать до особистої сфери ЦС, і підвищення рангу значущості дружньої сфери. Конфігурації сфер, що часто зустрічаються, і значущих сфер ЦС випробовуваних на статистично достовірному рівні істотно відрізняються. Найбільш значущими сферами випробовуваних є дружня, сімейна та навчально-професійна. Рівень оцінок за динамічними критеріями – середній і низький. Щільність кореляційних зв'язків між динамічними характеристиками вище, ніж у випробовуваних етапу онтогенезу "розквіт", і складає (70%).

Висловлювання, що належать до особистої сфери ЦС, продовжують домінувати у літніх людей. Другою домінуючою сферою на даному етапі онтогенезу, як і на попередньому, є сімейна сфера ЦС; висловлювань, що належать до неї, стало більше порівняно з кількістю висловлювань випробовуваних етапу онтогенезу "розквіт". Висловлювання, що найменш часто зустрічаються, належать до інтимної сфери. Реалізація висловлювань пов'язана з невизначеною і ближньою тимчасовою перспективою. Домінуючим рівнем стає II рівень з тенденцією до збільшення висловлювань порівняно з попереднім етапом онтогенезу і за рахунок зменшення висловлювань, які належать до I та III рівнів. Конфігурація рівнів

відрізняється від конфігурації рівнів етапу онтогенезу “зрілість”. Випробовувані більш спрямовані на себе. Висловлювання більшості випробовуваних належать до 3-4 сфер ЦС. Частота розподілу літніх випробовуваних за сферами ЦС статистично достовірно відрізняється від частоти розподілу випробовуваних попереднього етапу онтогенезу.

Практично у всіх випробовуваних (більшою чи меншою мірою) висловлювання схильні до динаміки. У 9,1% відбулися значні зміни в ранговому профілі за рахунок значного зниження рангу значущості висловлювань, що належать до особистої сфери ЦС; у 80,9% відбулися незначні зрушення у всіх сферах ЦС. Конфігурації сфер, що часто зустрічаються, і значущих сфер ЦС випробовуваних на статистично достовірному рівні істотно відрізняються. Найбільш значущими сферами для випробовуваних є сімейна, дружня та навчально-професійна. Рівень оцінок за динамічними критеріями в основному середній і низький, і тільки у 7% випадків – високий. Щільність кореляційних зв'язків між динамічними характеристиками така ж, як і у випробовуваних етапу онтогенезу “розквіт”, і дорівнює (70%).

Висновки. Було визначено подібність і розходження в компонентах ЦС на різних етапах онтогенезу особистості.

1. Щодо когнітивного компонента ЦС, то провідною сферою ЦС на всіх етапах онтогенезу є особиста; конфігурації вихідного списку збігаються; домінуючий рівень ЦС на всіх етапах онтогенезу (крім похилого) – перший, що обумовлює егоцентричну спрямованість особистості; рівень усвідомлення та широта зв'язків високі; на всіх етапах можна констатувати динаміку значущості сфер (відсутність зв'язку між конфігураціями початкового і значущого списку висловлювань, що говорить про те, що найбільш часто згадувані сфери ЦС не завжди є найбільш значущими). У плані відмінностей можна відзначити таке: предметний зміст кожної сфери ЦС обумовлено рівнем ЦС; конфігурація домінуючих сфер обумовлена провідною діяльністю; конфігурація рівнів ЦС обумовлена особистісною спрямованістю випробовуваних щодо дійсності; конфігурації і домінуючі сфери значущого списку різні.

2. Щодо емоційного компонента ЦС, то випробовувані сильно не засмуться, якщо не будуть реалізовані їх висловлювання. У плані відмінностей можна відзначити таке: деякі випробовувані похилого віку (близько 20%) зазнавали труднощів при заповненні протоколу дослідження; деякі люди похилого віку (близько 5%) не хотіли брати участь у дослідженні; тільки випробовувані юнацького віку вважають свої висловлювання досить реальними; конфігурації тимчасової спрямованості випробовуваних розрізняються.

3. Спільного між випробовуваними різних етапів онтогенезу щодо поведінкового компонента ЦС не виявлено. У плані відмінностей можна відзначити таке: високі і низькі оцінки за критеріями “М” і “В” в усіх сферах ЦС обумовлені, мабуть, не тільки частотою згадки і значущістю сфери для випробовуваних, але і впевненістю у своїх силах, і загальним життєвим тонусом: високі оцінки випробовувані-підлітки і випробовувані-юнаки ставлять тільки частіше згадуваним і значущим сферам, найвищі оцінки в усіх сферах у випробовуваних-молодих; випробовувані етапу онтогенезу “розквіт” вважають, що максимум зусиль потрібно прикладати тільки до навчально-професійної сфери; зрілі (із середніми оцінками) напевно вважають, що вже багато досягли. І нарешті, літні-випробовувані вважають, що єдиною галуззю, реалізація якої вимагає максимальної кількості зусиль, є сімейна.

4. Описані змістовні і динамічні особливості когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів ЦС дозволяють зробити висновок про те, що ЦС складається до підліткового віку і зазнає зміни в процесі набуття особою життєвого досвіду, обумовленого закономірностями проходження стадій фізіологічного та соціального онтогенезу.

Список використаних джерел

1. Васильев Я.В. Методика “Изучение целевой направленности личности” /Ярослав Васильев. – Николаев: НЦ “Сфера”, 1988. – 25 с.
2. Васильев Я.В. Уровневая структура психологии /Ярослав Васильев. – Николаев: Издательство “Илион”, 2005. – 264 с.
3. Васильев Я.В. Футурреальная психология личности: [Монография] /Ярослав Васильев. – Николаев: Издательство “Илион”, 2007. – 264 с.
4. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: [Навчальний посібник] /Володимир Рибалка. – Одеса: Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
5. Шандро І.О. Обґрунтування структурної моделі категорії “Цільова спрямованість особистості” /Інна Шандро // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми”. – К.: Інститут психології ім. Г. Костюка АПН України, 2009.
6. Швалб Ю.М. Целеполагание как феномен сознания /Юрій Швалб. – К.: Стилос, 1997. – 72 с.
7. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели исследования)/Юрій Швалб. – К.: Миллениум, 2003. – 152 с.

The article dwells on the results of the study of peculiarities of cognitive, emotional, behaviour components of identity objective orientation in various stages of ontogenesis. The author provides substantial and dynamic characteristics of the identity objective orientation components mentioned. It is demonstrated that objective orientation is formed up to juvenile age and undergoes certain changes in the process of life experience obtaining. The last one is conditioned by the regularity of personal coming through the stages of physiological and social ontogenesis.

Key words: cognitive, emotional, behaviour components of identity objective orientation, substantial, dynamic characteristics of objective orientation.

Отримано: 15.02.2012 р.

УДК: 159.923.95.072

Д.О.Шапошник

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються методологічні можливості дослідження самоефективності особистості. Розкрито зміст концепції самоефективності особистості. Зазначено аспекти вивчення самоефективності та її властивості. Підкреслено актуальність та новизну вивчення зазначеної змінної. Вказано головні перепони на шляху дослідження самоефективності особистості. Описано підхід до вивчення самоефективності особистості та комплект методик, за допомогою яких заплановано виявити самоефективність як похідну від пам'яті, мислення та саморегуляції особистості.

Ключові слова: самоефективність особистості, толерантність до невизначеності, тривожність, психологічна автобіографія, когнітивний стиль, дивергентне мислення, пам'ять.

В статье рассматриваются возможности методологического исследования самооффективности личности. Раскрыто содержание концепции самооффективности личности. Указаны аспекты изучения самооффективности и ее свойства. Подчеркнуты актуальность и новизна изучения указанной переменной. Указаны основные препятствия на пути исследования самооффективности личности. Описан подход в изучении самооффективности личности и комплект методик, с помощью которых планируется определить самооффективность как производную от памяти, мышления и саморегуляции личности.